

ЛУЦІЙ АННЕЙ СЕНЕКА: СТОЇЦИЗМ У СЛОВІ

У кінці IV і на початку III ст. до Р. Х. Рим був уже типовим античним полісом, сформованою містом-державою. Проводячи загарбницьку політику, Рим швидко перетворюється в мегадержаву, під владою якої у першій половині III ст. до Р. Х. перебувають вся центральна і південна Італія, острів Сицилія, а також грецькі, сицилійські і південно-італійські колонії. Зовнішня експансія Риму не тільки розширила його кордони, але й суттєво змінила культурний простір метрополії. Рим як переможець на воєнно-політичній арені став переможеним у царині культури. З цього приводу дуже влучно висловився Квінт Горацій Флакк:

Греція, скорена воїном диким, його ж підкорила,
Лацій суворий зріднила з мистецтвом...

(Послання, II, 156-157. Переклад А. Содомори)

Культурні надбання підкорених народів потужно вплинули на розвиток духовного життя Стародавнього Риму. Найбільш відчутним був вплив грецької культури, особливо в період римської республіки. Мистецькі твори, створені еллінами, стали для римських митців на довгі роки взірцями для наслідування. Це яскраво засвідчила творчість Плавта і Теренція, Катулла і Лукреція, Вергілія і Горація, які орієнтувалися на грецьких поетів. Але це не було беззастережне «мавпування», а творча трансформація інваріанту задля осмислення власного національного буття. Найпоказовішим у цьому контексті є творчість римських драматургів – Плавта, Теренція і Сенеки.

Театр у Римі, подібно як в Елладі, був важливим чинником суспільного життя. Правда, римський театр не відіграв такої дієвої ролі, як театр в Афінах, у формуванні національної самосвідомості, громадянських ідеалів, він був полишений гострих політичних колізій. У творах римських драматургів відсутній

і глибокий філософсько-психологічний підтекст. Епоха «хліба й видовищ» не потребувала художнього розтину суспільної моралі, відкриття таємниць людської душі. Тому римський театр був передусім місцем розваг, а не місцем страждань, хоч певний виховний елемент він містив.

У римському суспільстві актори не мали такої слави, почетеї, визнання, як у Давній Греції. Акторами були раби або вільновідпущені. За погано зіграну роль або якусь витівку на сцені актор міг бути покараний побиттям різками. Так трапилося, наприклад, з акторами Волумнієм і Сакуліоном. Після вбивства Юлія Цезаря вони дозволили собі зі сцени якусь сміливу насмішку, за яку негайно поплатились: їх віддубасили за наказом можновладців прямисінько на сцені, а потім голими відправили до ворогів, щоб іншим було повчально.

Театральна доля трагедії в Римі не була такою щасливою, як в її посестри – комедії, хоч, ще наприкінці римської республіки цей драматичний жанр переживав своєрідний ренесанс. Свій талант у ньому прагнули проявити не тільки митці, але й політики. Гай Юлій Цезар написав трагедію «Едіп», Октавіан Август – «Аякс», але не ризикнув її оприлюднити і знищив. Ці драматургічні спроби так і залишилися, мабуть, власністю їх авторів і ніколи не виставлялися перед публікою.

Жодної трагедії, яка була створена в період римської імперії, до нашого часу не збереглося, крім дев'яти трагедій Луція Аннея Сенеки: «Медея», «Гекуба або Троянка», «Едіп», «Федра», «Несамовитий Геракл», «Цар Едіп», «Октавія», «Тіест», «Агамемнон». Вони за своєю структурою суголосні грецьким першотворам: мають п'ять актів, хор. Водночас ці трагедії є самобутніми творами, які сповнені філософією стоїцизму, вирізняються високим патетичним стилем, натуралізмом у зображенні злочину, гріхопадіння.

Філософ, письменник, один з найвпливовіших аристократів Римської імперії переднеронівської доби Луцій Анней Сенека Молодший народився у Кордубі (нині Кордова) в Іспанії бл. 4 р. до Р. Х. Його батько – Луцій Анней Сенека Старший належав до багатого роду вершників і був відомим оратором, автором збірника уривків і зразків промов різних ораторів і риторів. Хоч син й успадкував від нього мистецтво красномовства, однак захоп-

лення філософією виявилось для Сенеки-молодшого визначальним у його житті. Найбільше його полонила філософія стоїків, їхні ідеї він сповідуватиме й у своїй творчій практиці.

В юнацькі роки Сенека потрапляє до Риму. Тут під опікою тітки, майбутньої дружини правителя Єгипту Вітразія Полліона, він удосконалює свою ораторську майстерність, починає кар'єру політика.

Сенека жив в одну з найтрагічніших епох римської історії, коли до влади різними підступами, вбивствами прийшли найодіозніші імператори – Калігула, Клавдій, Нерон. Це був час придворних інтриг, убивств, цькування і переслідування не лише політичних опонентів, але й далеких від політики людей, час, коли Рим нагадував біблійні Содом і Гоморру. Його жертвою став також і Сенека-молодший.

Стрімка кар'єра Сенеки як судового оратора, його популярність викликала заздрість у марнославного Калігули. І лише вбивство імператора врятувало Сенеку від неминучої смерті. Клавдій – наступник Калігули – також не симпатизував Сенеці. Після вдало сплетеної підступною Мессаліною, дружиною імператора, інтриги, Сенеку 41 р. до Р. Х. було заслано на пустельний острів Корсіку, де він провів вісім років. Тільки після страти Мессаліни четверта дружина Клавдія – Агріппіна – повернула оратора з Корсіки. Він став помічником консула, а згодом вихователем майбутнього імператора Нерона. Це був пік політичного сходження Сенеки-молодшого. Його підопічний осипав учителя подарунками і почестями. Звісно, Сенека не залишався в боргу, віддячуючи юному Неронові вірною службою. Але й васальська відданість Сенеки імператорові не вберегла його від трагічної долі тих, кого наближував до себе тиран (ця трагічна закономірність простежується й до XXI ст.): звинувачений у змові, Сенека покінчив життя самогубством 65 р. до Р. Х., виконуючи наказ свого вихованця.

Стоїчна філософія, яка була суголосою світосприйняттям Сенеки, можливо, не стільки обумовила спосіб його життя, скільки зміст, своєрідність його трактатів і трагедій. Для правдивого стоїка найбільшим багатством є не матеріальні цінності, а душевний спокій, якого він досягає «на дорозі до себе», відчуття гармонії, єдності мікросвіту (людської душі) і макро-

світу (природи, буття). Сенека ж, перебуваючи при владі, був одним з найбагатших римських патриціїв. Автор «Моральних листів до Луцілія» – твору, в якому він розвинув ідеї стоїцизму, в житті інколи був далекий від того, що проповідував у Слові. Ідеал людини-стоїка, яка мужньо виносить удари долі, нещастя, прагне віднайти радість не в багатстві, розкоші, насолоді, тілесних втіхах, а в любові до людини, в милосерді до неї, Сенека втілює в образах своїх трагедій, зокрема у «Федрі».

У цій драмі, як і в інших, Сенека відступає від сюжету першотвору – драми Евріпіда «Іпполіт», де Федра виступає спокусницею, а не жертвою. У римського трагіка Федра сама, а не через рабину, освідчується в ганебній пристрасті пасинкові, а потім їй обриває його перед чоловіком. В Евріпіда Тесей дізнається про віроломний підступ дружини з її листа, вже після смерті Федри. Істину розкриває не богиня Артеміда, як в Евріпіда, а зізнання самої блудниці. Образ Федри від того набуває зовсім іншого змісту, ніж в давньогрецького трагіка, стає більш прямолінійним.

Сенека-трагік не заглиблюється у внутрішній світ героїв, не відтворює детально порухи їх душі, як «філософ сцени» Евріпід, він концентрує свою увагу на їх учинках, злочинах, гріхопадінні, які викликають страх або співчуття у глядачів. Натуралізм сцени загибелі Гіпполіта лише посилює силу страху, трагічний пафос драми, водночас смерть невинного героя викликає співчуття до нього:

Кривавиться широке поле, голова
Розбилася об скелю, а волосся рве
Тернина, гострий камінь зогидив лице.
Краса нещасна гине в ранах і в крові.

Такий авторський акцент, деталізація сцени, був зумовлений і тим, що трагедія в Римі не призначалася для постановки на сцені, де було б складно передати це відчуття страху, а для читання перед публікою, яке було популярним в імператорському Римі.

Опрацьовуючи вже відомі публіці міфологічні сюжети, Сенека прагне їх осучаснити, привнести в них реалії свого часу, відтворити атмосферу життя Риму під час правління Нерона. Поведінка Федри є прозорою алюзією на стосунки підступної дружини імператора Клавдія з консулом Гаєм Сілієм. У піснях хору – своєрідних